

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г.С. СКОВОРОДИ**

Єланцева Ірина Іванівна

УДК 373(091)

**РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ
СЛУЖБ ТА УСТАНОВ ДЛЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Боярська-Хоменко Анна Володимирівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
докторант кафедри початкової, дошкільної
і професійної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Фазан Василь Васильович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
доцент кафедри загальної педагогіки і
андрагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Бекетова Юлія Вячеславна,
Харківський приватний спеціальний загальноосвітній
навчально-виховний комплекс «Фенікс» для дітей з
особливими потребами Харківського обласного
фонду «Сподіванка», заступник директора з
навчально-виховної роботи.

Захист відбудеться «20» травня 2019 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «19» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується різноманітними кризовими явищами, зокрема зниженням рівня життя населення, нестабільністю соціально-політичних переконань, девальвацією загальнолюдських цінностей, втратою авторитету сім'ї та школи тощо. Найбільш уразливими в цих кризових умовах є діти. На сьогодні в дитячому середовищі спостерігаються такі асоціальні явища, як: правопорушення; негативний вплив «вулиці»; бездоглядність, безпритульність, бездомність; дитячий алкоголізм і наркоманія.

У таких складних умовах проблема соціально-педагогічної допомоги, захисту молодого покоління, забезпечення його успішної соціалізації, створення системи психолого-педагогічної й медико-соціальної підтримки дітей і їхніх батьків виходить на передній план. Про це свідчать такі державні документи, як: закони України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (2007 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про соціальні послуги» (2003 р.), Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки (2015 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.).

Провідна роль у розв'язанні окреслених проблем належить соціально-педагогічним службам та установам. Підвищенню ефективності їхньої діяльності на сучасному етапі сприятиме вивчення та творче використання педагогічно цінних ідей і прогресивних напрацювань у цій галузі в другій половині ХХ ст., коли було накопичено оригінальний зміст, форми та методи діяльності зазначених служб і установ для дітей.

Останнім часом з'явилися педагогічні праці, у яких у межах дослідження тих чи інших питань побічно висвітлюються зміст і напрями діяльності сучасних соціальних служб для дітей і молоді (О. Безпалько, Ю. Бекетова, С. Бикасова, З. Зайцева, І. Зверєва, Н. Кабусь, А. Капська, О. Карпенко, Г. Лактіонова, Л. Марченко, Л. Міщик, В. Оржеховська, В. Орлов, А. Рижанова, І. Романова, С. Толстоухова, І. Трубавіна, В. Фазан, Л. Штефан та ін.); пропонується інтегрована модель діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, визначаються труднощі, які заважають проведенню ефективної виховної роботи (І. Грига, О. Іванова, О. Кузьменко, Т. Семігіна, С. Толстоухова); аналізуються зміст та особливості підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників для роботи в соціально-педагогічних службах та установах (С. Архипова, Л. Боднар, Р. Вайнола, М. Васильєва, Т. Лесіна, Г. Локарева, О. Луганцева, Л. Міщик, В. Поліщук, З. Фалинська, О. Філь, С. Харченко, М. Ярошко та ін.).

Окремі аспекти організації соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дитячого населення в досліджуваній період вивчалися С. Бикасовою (становлення та розвиток соціально-педагогічної служби в загальноосвітніх школах України в 20-90-ті рр. ХХ ст.), С. Іноземцевою (соціально-педагогічна робота з підлітками з «особливими потребами» в середніх навчальних закладах України другої половини ХХ ст.), О. Колесниковою (мета, напрями, принципи, форми та методи організації соціально-педагогічної роботи в загальноосвітній школі),

К. Чертовою (соціальне виховання школярів у вітчизняній педагогічній теорії та практиці другої половини ХХ ст.), Л. Штефан (становлення та розвиток соціально-педагогічної теорії й практики в Україні (20–90-ті рр. ХХ ст.)) та іншими ученими. Водночас аналіз наукових праць засвідчує відсутність цілісного історико-педагогічного дослідження, у якому було б систематизовано теорію й узагальнено досвід діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей у другій половині ХХ ст.

Актуальність обраної проблеми посилюється наявністю суперечностей між: об'єктивною потребою суспільства в підвищенні ефективності діяльності соціально-педагогічних служб й установ для дітей в Україні та їх реальним станом; накопиченим цінним досвідом організації соціально-педагогічної діяльності з дітьми в службах та установах і відсутністю неупередженого його узагальнення з метою творчого використання сучасними соціально-педагогічними службами та установами; посиленням ролі соціально-педагогічних служб та установ для дітей у державі й браком їх належного педагогічного забезпечення.

Отже, суспільна значущість та актуальність проблеми, її недостатня розробленість, необхідність подолання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Розвиток соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні (друга половина ХХ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки («Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи в науково-педагогічній спадщині вітчизняних і зарубіжних педагогів, діячів освіти і культури ХІХ – початку ХХІ століття» (державний реєстраційний номер 0111U006445)) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Тему дослідження затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 10 від 16 грудня 2016 р.).

Мета дослідження полягає в систематизації теоретичних положень та узагальненні досвіду діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей другої половини ХХ ст. для творчого використання здобутків минулого в сучасних умовах розвитку суспільства.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** роботи:

1. Проаналізувати ступінь розробленості досліджуваної проблеми, схарактеризувати витoki ідей організації соціально-педагогічних служб та установ для дітей у світовій і вітчизняній педагогічній думці.

2. Науково обґрунтувати етапи розвитку соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні у другій половині ХХ ст.

3. Узагальнити напрями, форми та методи діяльності дитячих соціально-педагогічних служб та установ у другій половині ХХ ст.

4. Окреслити перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей досліджуваного періоду в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – організація соціально-педагогічної діяльності в другій

половині ХХ ст.

Предмет дослідження – теорія й практика діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей у досліджуваній період.

Для вирішення поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використано комплекс **методів дослідження**:

- *історичні*: історико-структурний, історико-генезисний, історико-діахронний і критеріально-комплексний, що забезпечили розробку структури дослідження, дали змогу розкрити витоки ідей організації соціально-педагогічних служб та установ для дітей у світовій і вітчизняній педагогічній думці, забезпечили обґрунтування етапів розвитку зазначених служб та установ для дітей в Україні в другій половині ХХ ст. відповідно до встановлених критеріїв;

- *загальнонаукові*: аналіз, синтез, систематизація, зіставлення, узагальнення, порівняння з метою з'ясування ступеня дослідженості проблеми, яка вивчається, визначення змісту, напрямів, принципів, форм і методів діяльності дитячих соціально-педагогічних служб та установ на різних етапах відповідного історичного періоду;

- *прогностичний метод* для визначення перспектив творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей у сучасних умовах.

Джерельну базу дослідження становлять:

- *законодавчі та нормативні документи* органів державної влади, які регулювали діяльність соціально-педагогічних служб та установ в Україні в досліджуваній період: закони СРСР та УРСР з питань освіти, охорони дитинства, соціального захисту дітей-сиріт, змісту діяльності служб у справах дітей і спеціальних установ для дітей, резолюції з'їздів, інструктивні листи, накази, розпорядження Міністерства освіти УРСР, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України тощо;

- *джерельно-документальні матеріали* фондів Центрального державного історичного архіву України (ЦДІА, м. Київ) (ф. 707 «Управління Київського навчального округу», ф. 2162 «Канцелярія піклувальника Харківського навчального округу»); Державного архіву Харківської області (ДАХО) (ф. Р-103 «Харківський відділ народної освіти повітових виконавчих комітетів рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», ф. Р-203 «Харківський губернський виконавчий комітет Ради робочих, селян та червоноармійських депутатів», ф. Р-266 «Канцелярія Директора народних училищ Харківської губернії», ф. Р-661 «Циркуляри попечителя Харківського навчального округу», ф. Р-820 «Відділ народної освіти Харківського губернського виконкому. Інспектура народної освіти Харківського губвиконкому», ф. Р-845 «Харківський окружний виконавчий комітет», ф. Р-4695 «Обласний відділ народної освіти виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих», ф. Р-3858 «Виконавчий комітет Харківської обласної (промислової) ради депутатів трудящих»); Державного архіву Одеської області (ДАОО) (ф. Р-137 «Одеський дитячий будинок № 21 Одеського губернського відділу народної освіти», ф. Р-150 «Одеський губернський відділ народної освіти (губнаросвіта) виконкому Одеської губернської ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів», ф. Р-4721 «Одеська міська комісія зі справ

неповнолітніх правопорушників Одеського відділу народної освіти», ф. Р-4903 «Одеський обласний відділ народної освіти Виконкому Одеської обласної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів»); Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України) (ф. 166 «Народний комісаріат освіти УСРР. Народний комісаріат освіти УРСР. Міністерство освіти УРСР»); Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф. 1 «ЦК Компартії України», ф. 7 «Центральний комітет Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України»);

- *історико-педагогічна література* фондів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (м. Київ), Державної науково-педагогічної бібліотеки України (м. Київ), Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського, дисертації, автореферати дисертацій та монографії з питань організації соціально-педагогічної діяльності з дітьми в Україні;

- *матеріали періодичних видань* досліджуваного періоду: «Радянська освіта», «Радянська школа», «Соціальне виховання», «Шлях освіти», «Рідна школа», «Педагогіка і психологія», «Початкова школа», «Советская педагогика», «Педагогическая мысль», «Народное образование», «Педагогическое образование», «Педагогический журнал», «Соціальна політика і соціальна робота», «Соціальний захист», «Практична психологія і соціальна робота», «Социальное обеспечение», «Право України» тощо.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХХ ст., що ознаменувався посиленням інтересу з боку уряду, науковців, педагогів до розробки й вирішення проблем соціального захисту, опіки, супроводу дітей, які опинились у скрутних життєвих умовах, створенням і нормативним забезпеченням широкої мережі соціально-педагогічних служб та установ для дітей, спеціальною підготовкою соціально-педагогічних кадрів для роботи в зазначених установах. *Нижня межа дослідження* (1949 р.) пов'язана зі створенням Міжнародної соціологічної асоціації, проведенням Першого всесвітнього соціологічного конгресу, який проголосив дитину найвищою цінністю суспільства, прийняв рішення про надання їй належного правового захисту, охорони й піклування, забезпечення щасливого дитинства, що сприяло становленню соціально-педагогічних служб та установ для дітей у світі взагалі та в Україні зокрема. *Верхня хронологічна межа дослідження* (1999 р.) обґрунтовується активізацією соціально-педагогічної роботи з дітьми, прийняттям низки законів України («Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про загальну середню освіту»), що сприяло перегляду завдань, змісту й напрямів діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні в конкретний історичний період;
- науково обґрунтовано етапи розвитку соціально-педагогічних служб та

установ для дітей у другій половині ХХ ст. (І етап (1949–1969 рр.) – етап плідної діяльності соціально-педагогічних установ для дітей; ІІ етап (1970–1990 рр.) – етап створення підґрунтя для діяльності соціально-педагогічних служб та уточнення завдань і змісту роботи соціально-педагогічних установ для дітей в Україні; ІІІ етап (1991–1999 рр.) – етап активної діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні);

- визначено перспективи творчого використання педагогічно цінного досвіду діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні досліджуваного періоду в сучасних умовах (тісна співпраця громадських і дитячих організацій із соціально-педагогічними установами; організація соціально-педагогічної роботи з дітьми при житлових управліннях, кімнатах школярів і підліткових клубах; використання методів трудового виховання (робота на присадибних ділянках, самообслуговування; участь у конкурсах на озеленення приміщення, «тимурівська робота» тощо); популяризація громадських дитячих організацій; залучення до соціально-педагогічної діяльності фахівців різних професій відповідно до рекомендацій учених; активізація соціально-педагогічної діяльності шефів-виробничників та ін.).

Поглиблено уявлення про соціально-економічну й організаційно-педагогічну зумовленість функціонування дитячих соціально-педагогічних служб та установ в Україні; про основні напрями діяльності зазначених служб та установ (організація дозвілля та суспільно корисної праці дітей; забезпечення їхньої соціалізації; опіка й усиновлення дітей; діагностика та корекція їхньої поведінки; профілактика правопорушень тощо), форми й методи соціально-педагогічного впливу на дітей (метод «складання соціального паспорта мікрорайону», метод «соціальної історії клієнта», суспільно корисна діяльність, ігротерапія, арттерапія, логотерапія, самообслуговування, участь у конкурсах на озеленення приміщення та деякі інші) у другій половині ХХ ст.

Подальшого розвитку набули положення щодо витоків ідей організації соціально-педагогічних служб та установ для дітей у світовій і вітчизняній педагогічній думці.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в результаті наукового пошуку положення й висновки можуть слугувати підґрунтям для подальших історико-педагогічних досліджень і сприяти підвищенню ефективності діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Отримані в процесі наукового пошуку теоретичні положення, фактичний матеріал *апробовано* автором під час роботи в Службі у справах дітей Дарницької районної в м. Києві державної адміністрації.

Результати роботи *впроваджено* в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-814 від 22.11.2018), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-18/1569 від 13.12.2018), у зміст діяльності Служби у справах дітей Дарницької районної в м. Києві державної адміністрації (довідка № 101/46-3214 від 27.11.2018).

Матеріали дослідження *можуть бути використані* в освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти під час викладання курсів «Історія педагогіки»,

«Загальна педагогіка», «Соціальна педагогіка»; у процесі підготовки курсових і магістерських робіт, розробки курсів за вибором, написання підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури, проведення соціально-педагогічної практики, підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників, а також у діяльності сучасних соціально-педагогічних служб та установ для дітей.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у процесі їхнього обговорення на науково-практичних конференціях та семінарах різних рівнів: *міжнародних* – «Досвід міжнародної співпраці громадських і державних організацій: насамперед сім'я, права дитини – зараз» (Київ, 2014), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2015, 2017), «Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти» (Умань, 2015), «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2017), «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2018), «Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів» (Харків, 2018); *всеукраїнських* – «Управління навчальними закладами: теорія, історія, практика» (Умань, 2017), «Вітчизняні педагоги у світлі підготовки сучасного вчителя» (Харків, 2017), «Особливості створення освітнього середовища для формування творчої особистості молодшого школяра» (Умань, 2017), «Інновації в підготовці та професійній діяльності фахівців соціальної галузі» (Харків, 2017), «Психодіагностика освітнього середовища: усунення перешкод особистісного освітнього розвитку» (Умань, 2017).

Основні положення й висновки дисертації обговорювались і дістали позитивну оцінку на засіданні кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2013–2018 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 10 одноосібних публікаціях, серед яких 5 статей надруковано в наукових фахових, 1 – у зарубіжному періодичному виданні та 4 тез доповідей – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (311 найменувань, із них 57 – архівні). Дисертацію доповнено 2 додатками, розміщеними на 3 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 260 сторінок, із них основного тексту – 205 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання, окреслено методи та представлено джерельну базу дисертації, її хронологічні межі; розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення отриманих результатів; надано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі «**Організація соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні як науково-педагогічна проблема**» на підставі вивчення та узагальнення вітчизняних науково-педагогічних джерел, а також дисертаційних праць

проаналізовано ступінь розробленості проблеми; схарактеризовано витoki ідей становлення соціально-педагогічних служб та установ для дітей у світовій і вітчизняній педагогічній думці; з'ясовано завдання, зміст, форми та методи діяльності сучасних соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні.

Аналіз монографій, навчальних посібників, статей і дисертацій дав можливість визначити ступінь наукової розробленості проблеми розвитку соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні в другій половині ХХ ст. Як засвідчив науковий пошук, осмислення питання, що вивчається, відбувалось у таких основних напрямках: праці, у яких проаналізовано технології організації соціальної роботи з дітьми та молоддю, схарактеризовано методи та форми роботи з девіантними й обдарованими дітьми, неблагополучними сім'ями та молодіжними об'єднаннями у визначених хронологічних межах (Л. Григорова, С. Іноземцева, Н. Клішевич, О. Мкртічян, Л. Штефан) та на сучасному етапі (Т. Алексеєнко, О. Беспалько, М. Васильєва, Н. Заверико, Ю. Жданович, І. Іванова, А. Капська, В. Кравець, О. Литовченко, Т. Лях, О. Молчан, Ю. Поліщук, І. Трубавіна, З. Шевців); наукові розвідки, у яких визначається специфіка формування духовних цінностей молодого покоління в умовах соціально-виховуючого середовища, зміст роботи соціальних педагогів, аналізується законодавча база діяльності соціально-психологічних служб і психолого-медико-педагогічних консультацій у період, який вивчається (С. Бикасова, О. Горпинич, О. Кузьменко, Л. Мельник, С. Мукомел, В. Мушинський, І. Палько, Д. Сай, С. Толстоухова); публікації, у яких розглядаються особливості формування, напрями модернізації державної політики у сфері соціального захисту населення та чинники, що впливають на розробку й упровадження державних соціальних програм (М. Кравченко, Н. Кривоконь, К. Ніколаєць); наукові розвідки, у яких порушується проблема соціалізації учнівської молоді західноєвропейських країн, США та України (Н. Лавриченко, Г. Попович, П. Плотніков, С. Савченко, А. Солодчук, І. Шевчук).

Проведений аналіз наукових праць засвідчив, що, незважаючи на широкий і різноплановий спектр досліджуваних питань, у сучасному науковому просторі немає досліджень, у яких була б представлена цілісна характеристика розвитку соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні в другій половині ХХ ст., що й зумовило науковий пошук у відповідному напрямі.

На основі вивчення нормативних документів (закони України «Про соціальні послуги» (2003 р.), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей») (2007 р.), «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей» (2007 р.)) та праць науковців (О. Беспалько, І. Трубавіна, З. Шевців та ін.) з'ясовано, що дитячі соціально-педагогічні служби – це установи й організації, які надають соціальні послуги неповнолітнім особам, здійснюють соціальну, педагогічну та психологічну підтримку цих осіб, організують діяльність, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, забезпечення прав і свобод дітей, поліпшення якості їхньої життєдіяльності, задоволення інтересів і потреб особистості, оздоровлення та лікування дітей, попередження дитячих правопорушень, улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, до дитячих будинків і прийомних сімей. Зазначені служби існують в обласних, міських і районних центрах. До дитячих соціально-

педагогічних установ належать дитячі заклади, які здійснюють спеціально організовану соціально-педагогічну діяльність (школи-інтернати, заклади загальної середньої освіти, дитячі будинки тощо).

З'ясовано, що дитячі соціально-педагогічні служби опікуються дітьми від 3 до 18 років, мають свою чітко визначену мету (забезпечення процесу комплексної реабілітації дітей), завдання (проведення заходів щодо виявлення та обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують допомоги; здійснення соціальної та психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення соціального супроводу прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, а також дітей, які перебувають під опікою, піклуванням; інформування населення про соціальні послуги, які надаються відповідно до чинного законодавства), принципи (законність, соціальна справедливість, доступність, відкритість, конфіденційність, захист прав дитини, адресність, добровільність, дотримання державних стандартів), форми (індивідуальні, групові, одноразові, «пульсуючі»), методи (загальнопедагогічні та спеціальні – естетотерапія, логотерапія, арт-терапія, імаготерапія та ін.) і напрями діяльності (соціальний супровід, консультування, профілактика правопорушень, діагностика, соціальний захист, допомога, соціальна реабілітація та ін.).

У процесі наукового пошуку з'ясовано, що ідея організації соціально-педагогічних служб та установ для дітей має давнє коріння в історії світової педагогічної думки. Так, у Стародавніх Афінах уже забезпечували соціальну допомогу дітям, яка передбачала: покриття витрат на організацію дитячих свят; видачу грошей на їх відвідування та на частування; безкоштовне виховання та навчання синів загиблих воїнів тощо. Становленню соціально-педагогічних служб та установ для дітей сприяло й уведення в Стародавньому Римі спеціальних посад чиновників, які відповідали за опіку сиріт, створення благодійного фонду для бідних дітей та організація перших дитячих притулків (I ст. н. е.).

Подальшого розвитку окреслені тенденції набули в епоху Середньовіччя, коли почали створюватися так звані «приймні сім'ї», де виховувалися діти кельтів і германців (незважаючи на кровну спорідненість племен, за допомогою обряду усиновлення, дозволялося приймати в члени роду та виховувати зовсім сторонніх осіб). Певний внесок у становлення соціально-педагогічних служб та установ для дітей зробив відомий представник епохи Відродження Вітторіно да Фельтре, який для здібних дітей відкрив у Флоренції «Школу радості» (1423 р.).

Пізніше становленню зазначених служб та установ сприяла педагогічна діяльність Дж. Локка, який підготував проект закону «Робочі школи» (1696 р.), відповідно до якого для дітей із бідних сімей передбачалося відкриття спеціальних виховних закладів інтернатного типу. Щоправда, першу школу-інтернат для дітей сиріт і дітей із бідних сімей було відкрито лише 1774 р. відомим швейцарським педагогом Й. Песталоцці.

Проведене дослідження свідчить, що соціально-педагогічні служби та установи в сучасному розумінні з'явилися у провідних країнах світу (Франція, Велика Британія, США, Німеччина) лише в XIX – на початку XX ст. Зокрема в 1843 р. у Сполучених Штатах виникли благодійні організації, які пропонували різні види допомоги дітям-інвалідам і їхнім сім'ям, з'явилися добровільні організації та

агентства з догляду за дітьми. У Великій Британії Самуель Барнет відкрив центр соціальної допомоги для дітей та їхніх батьків (Тойнбі-холл) (1884 р.). Зародженню соціально-педагогічних служб та установ для дітей у Франції сприяло прийняття спеціального закону (1901 р.), за яким дозволялося створювати різного роду громадські організації та асоціації, що надавали дітям захист і допомогу, а також створення перших служб у справах неповнолітніх (1945 р.).

Як свідчить аналіз науково-педагогічних джерел, у середині ХХ ст. у Німеччині вже склалась система соціально-педагогічних служб та установ, основними серед яких були: соціально-педагогічні установи загального спрямування (інтернати, заклади для малозабезпечених, для відпочинку та ін.); медичні заклади (лікарні, реабілітаційні центри та ін.); діагностично-психологічні й психотерапевтичні установи (психіатричні центри, медичні пункти тощо); добровільні соціальні служби (Червоний Хрест, служба підтримки дітей-інвалідів та ін.).

Ідеї становлення соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні були пов'язані з: відкриттям при Києво-Печерському монастирі особливого будинку для дітей-сиріт (сліпих, глухих, калік) (1014 р.); укладенням Ярославом Мудрим збірки законів «Руська правда» (1037 р.) та започаткуванням училища для дітей-сиріт (1072 р.); діяльністю братств (ХVI – ХVII ст.); відкриттям дитячих притулків для «аморальних немовлят» (1706 р.); прийняттям законів «Про заборону жебрацтва» (1712 р.), «Про визначення жебраків соціально небезпечним елементом» (1721 р.); створенням «приказів громадського піклування», які опікувалися сирітськими будинками, шпиталями, будинками для інвалідів (1775 р.); заснуванням у Харкові Благодійного товариства (1811 р.); відкриттям Товариства піклування про бідних і хворих дітей («Синій хрест») (1882 р.); визначенням провідних принципів, форм і методів організації соціально-педагогічної діяльності (П. Блонський «Курс педагогіки», Г. Ващенко «Виховний ідеал», О. Духнович «Народна педагогія на користь училищ та учителів сільських»); активною діяльністю земств (ХІХ ст.); приватною благодійністю (Терещенки, Смиренки, Ханенки, Бобринські, Бродські, Гальперіни); прийняттям Закону «Про виховно-виправні заклади для неповнолітніх» (1909 р.); створенням на початку ХХ ст. спеціальних організацій (профспілки, комсомол, жіночі відділи), які опікувалися безпритульними дітьми; заснуванням В. Короленком «Ліги спасіння дітей» (1918 р.); діяльністю Ради захисту дітей (1919 р.); прийняттям «Декларації про соціальне виховання дітей» (1920 р.); заснуванням товариства «Друзі дітей» (1923 р.); плідною соціально-педагогічною діяльністю А. Макаренка, С. Шацького, В. Сороки-Росинського, В. Бехтерева, І. Соколянського; відкриттям дитячих кімнат міліції (1935 р.); прийняттям Радою Народних Комісарів УРСР постанов «Про влаштування дітей, котрі залишилися без батьків» (1942 р.) та «Про покращення роботи дитячих будинків» (1943 р.).

У другому розділі – «**Етапи розвитку соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні (друга половина ХХ ст.)**» – на основі аналізу науково-педагогічних джерел, архівних даних, нормативно-правової бази науково обґрунтовано етапи розвитку соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні в другій половині ХХ ст.; узагальнено напрями, форми та методи діяльності зазначених служб та установ; визначено перспективи творчого використання педагогічно цінних

ідей і досвіду діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей досліджуваного періоду в сучасних умовах української державності.

З урахуванням змін у суспільно-політичному та економічному житті України, прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність соціально-педагогічних служб та установ для дітей, поглядів науково-педагогічної громадськості на мету, завдання, суб'єкти, зміст, принципи, напрями, форми й методи роботи соціально-педагогічних служб та установ для дітей, а також досвіду їхньої діяльності науково обґрунтовано три етапи розвитку зазначених установ в Україні в другій половині ХХ ст.: I етап (1949–1969 рр.) – етап плідної діяльності соціально-педагогічних установ для дітей; II етап (1970–1990 рр.) – етап створення підґрунтя для діяльності соціально-педагогічних служб та уточнення завдань і змісту роботи соціально-педагогічних установ для дітей в Україні; III етап (1991–1999 рр.) – етап активної діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні.

З'ясовано, що на першому етапі плідній діяльності соціально-педагогічних установ для дітей сприяли: позитивні соціально-політичні та економічні зрушення в УРСР; створення Міжнародної соціологічної асоціації (1949 р.), проведення Першого всесвітнього соціологічного конгресу (1949 р.); прийняття Радою Міністрів СРСР постанови «Про організацію шкіл-інтернатів» (1956 р.); затвердження «Положення про Міністерство соціального забезпечення» (1961 р.); створення спеціальних комісій у справах неповнолітніх (1961 р.).

До дитячих установ, які здійснювали соціально-педагогічну діяльність, на першому етапі (1949–1969 рр.) належали середні загальноосвітні школи, школи-інтернати, піонерські табори, дитячі будинки.

Провідними суб'єктами соціально-педагогічного впливу на визначеному етапі були: учителі, класні керівники, комсомольські організації, партійні працівники, організатори культурно-дозвілєвої й спортивно-масової діяльності, працівники міліції, батьки, громадськість.

Проведене дослідження свідчить, що цей етап характеризувався визначенням загальної мети (створення сприятливих умов для всебічного розвитку дитячої особистості, виховання в неї почуття патріотизму, працьовитості, дисциплінованості), завдань (формування ідейних переконань, суспільної активності кожної дитини; виховання у неї високих моральних і трудових якостей, свідомого ставлення до громадянського обов'язку, відданості Батьківщині, готовності її захищати; прищеплення відповідального ставлення до праці, суспільного виробництва, навчання; підвищення психолого-педагогічної культури батьків; допомога сім'ї в скрутному матеріальному становищі тощо), основних напрямів (опіка дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; оздоровлення та лікування дітей; попередження правопорушень; улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, до шкіл-інтернатів; організація змістовного дозвілля та відпочинку школярів у період канікул) і принципів (ідейної спрямованості змісту, форм, методів соціально-педагогічної роботи; самодіяльності; урахування вікових особливостей дітей; поєднання трудового виховання з політехнічним навчанням; єдності виховного впливу з боку вчителів, батьків і

вихователів; колективного виховання та деякі ін.) діяльності соціально-педагогічних установ для дітей.

Виявлено, що плідній діяльності соціально-педагогічних установ для дітей на досліджуваному етапі сприяли теоретичні напрацювання М. Панченка, В. Сухомлинського (причини правопорушень серед неповнолітніх, зміст трудового виховання дітей, шляхи залучення їх до суспільно корисної праці); Р. Гурової, І. Кона (школа як фактор соціалізації особистості, особливості соціалізації юнацтва, соціалізація як важливий чинник формування колективу); Т. Заславської, К. Левади, Г. Осипова (надання психолого-педагогічних знань і консультаційної допомоги батькам); Б. Грушиної, А. Здравомислова, В. Ядова (підготовка фахівців до проведення соціально-педагогічних досліджень у школі та сім'ї); С. Литвинової, М. Миронової (визначення найбільш дієвих методів соціально-педагогічного впливу на особистість у школах-інтернатах).

Установлено, що на етапі, який вивчається, до активного вжитку ввійшли такі поняття, як «соціальний інститут», «соціальні норми», «соціальна активність особистості», «соціалізація», проводилися дослідження в галузі соціального виховання особистості, почала виходити періодична збірка «Соціальні дослідження».

Для соціально-педагогічних установ досліджуваного етапу характерним було використання таких педагогічно цінних форм і методів соціально-педагогічного впливу, як: «тимурівська робота», рух «червоних слідопитів», зльоти, військово-спортивні ігри та змагання, походи дружби сільських і міських піонерів, методи самообслуговування, прикладу, фестивалі, туристичні походи, екскурсії тощо.

До недоліків, які заважали плідній діяльності дитячих соціально-педагогічних установ на визначеному етапі, віднесено: відсутність спеціально підготовлених фахівців для роботи в соціально-педагогічних установах, недооцінка ролі гри як форми соціально-педагогічного впливу на дитину, порушення на практиці принципу врахування вікових особливостей дітей.

У дисертації з'ясовано особливості другого етапу – етапу створення підґрунтя для діяльності соціально-педагогічних служб та уточнення завдань і змісту роботи соціально-педагогічних установ для дітей в Україні (1970–1990 рр.). Це, з одного боку, соціально-економічна й духовна криза в суспільстві, з іншого, – посилення демократичних процесів, які сприяли подальшому розвитку дитячих установ; прийняття Конституції СРСР (1977 р.) та Конституції УРСР (1978 р.); законодавче оформлення державної політики щодо соціального виховання дітей, фінансового та кадрового забезпечення соціально-педагогічних установ, зокрема шляхом затвердження положення «Про педагога-організатора щодо проведення виховної роботи з дітьми та підлітками за місцем проживання» (1970 р.), Правил опіки і піклування в УРСР (1971 р.), положень «Про подальше збільшення матеріальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, які мають дітей» (1974 р.) та «Про заходи щодо посилення державної допомоги сім'ям, які мають дітей» (1981 р.).

Створенню підґрунтя для діяльності соціально-педагогічних служб та уточненню завдань і змісту роботи соціально-педагогічних установ для дітей на другому етапі (1970–1990 рр.) сприяли праці соціологів, психологів, педагогів. Зазначені фахівці визначили форми соціально-педагогічного впливу на особистість

у позанавчальний час (М. Коваль), розробили методика організації соціально-педагогічних досліджень (А. Здравомислов, В. Ядов), обґрунтували принцип соціального становлення й соціальної адаптації дітей у колективі (Л. Новікова), сформулювали вимоги до фахівців, які працюють у соціально-педагогічних установах (І. Кон, В. Киркалов, В. Ципурський), узагальнили досвід організації соціально-педагогічної діяльності в мікрорайоні (В. Бочарова, В. Сидоров), виділили активний (соціально-перетворююча діяльність людини) і пасивний (засвоєння накопиченого людством соціального досвіду) компоненти соціалізації особистості (Г. Андрєєва), визначили мету (забезпечення психологічного й особистісного розвитку дітей) та напрями діяльності (психодіагностика, профілактика та корекція відхилень у розвитку дитини) психологічної служби системи освіти (В. Панок), сформулювали умови успішного функціонування соціально-педагогічних установ за місцем проживання (педагогічне керівництво діяльністю дітей; підтримка соціально-педагогічних закладів за місцем проживання з боку батьків, підприємств, учителів; сприяння державних органів організації діяльності соціально-педагогічних установ за місцем проживання) (Г. Корд, А. Розенберг, Є. Сахарова).

Створенню підґрунтя для діяльності соціально-педагогічних служб та уточненню завдань і змісту роботи соціально-педагогічних установ для дітей в Україні на окресленому етапі сприяло введення посади практичного психолога до шкіл-інтернатів для «важких» підлітків (1975 р.), проведення Всесоюзної конференції практичних психологів (1984 р.), експериментальне впровадження в школи (1982–1987 рр.) посади психолога, уведення посади психолога в усі навчально-виховні заклади (1988 р.) та започаткування діяльності шкільної психологічної служби (1988 р.).

На досліджуваному етапі, як і на попередньому, до провідних соціально-педагогічних установ для дітей належали заклади загальної середньої освіти, школи-інтернати та дитячі будинки. Новими типами соціально-педагогічних установ, що з'явилися на цьому етапі, стали дитячий будинок сімейного типу, санаторні й спеціальні школи-інтернати. До традиційних суб'єктів соціально-педагогічного впливу на дітей (класні керівники, інспектори в справах неповнолітніх, педагоги, вихователі, культурно-освітні працівники та ін.) у цей час додалися ради сприяння сім'ї та школі, педагоги-організатори позакласної та позашкільної виховної роботи.

З'ясовано, що на досліджуваному етапі, на відміну від попереднього, було уточнено мету діяльності соціально-педагогічних установ (розвиток позитивних інтересів, зміцнення фізичного, психічного й морального здоров'я дітей, залучення їх до суспільно корисної праці), їхні завдання (прищеплення дітям культури спілкування; виховання в них соціальної відповідальності; задоволення дитячих потреб у різних розвагах і захопленнях; формування в дітей переконань у необхідності дотримання норм моралі та права; забезпечення саморозвитку й самореалізації дитини; виховання в дітей поваги до людини праці).

Установлено, що на другому етапі певної конкретизації набули й напрями діяльності соціально-педагогічних установ для дітей. Провідними напрямками в цей час стали: робота за місцем проживання; надання консультативної та соціально-педагогічної допомоги як дітям, так і їхнім батькам.

Проведене дослідження свідчить про те, що на етапі, який вивчається, було уточнено форми та методи соціально-педагогічного впливу на дітей. До вже традиційних форм і методів (благоустрій пришкольної та паркової території; допомога в озелененні міста чи села; екскурсії на підприємства, фабрики та заводи; зустрічі з представниками різних професій, проведення усних журналів, свят, конференцій) додалися такі: організація гуртків, самодіяльних об'єднань, дитячих клубів (дворових, вихідного дня, за інтересами). На відміну від попереднього, на цьому етапі в діяльності соціально-педагогічних установ для дітей починають використовуватися індивідуальна й ігрова форми роботи.

На досліджуваному етапі вже склалася чітка система канікулярного відпочинку дітей, яку забезпечували дитячі оздоровчі табори, піонерські табори, табори праці й відпочинку, табори санаторного типу та ін. Також на цьому етапі запроваджуються постійні курси підвищення кваліфікації керівних працівників органів освіти.

До недоліків діяльності соціально-педагогічних установ для дітей на окресленому етапі віднесено: переважання колективних форм роботи над індивідуальними; недостатнє фінансове, кадрове та ресурсне забезпечення зазначених установ.

У дисертації з'ясовано провідні ознаки третього етапу – етапу активної діяльності соціально-педагогічних служб і установ для дітей в Україні (1991–1999 рр.). Це: національно-культурне відродження Української держави, проголошення незалежності України (1991 р.), ратифікація Україною Конвенції про права дитини (1991 р.), створення Українського державного центру соціальних служб для молоді (1993 р.), прийняття спеціального Закону «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), затвердження положень «Про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ» (1996 р.), «Про психологічну службу системи освіти України» (1999 р.), утворення Міністерства праці та соціальної політики України (1997 р.) та ін.

Проведене дослідження свідчить, що на окресленому етапі, на відміну від попереднього, в Україні була створена розгалужена мережа соціально-педагогічних служб для дітей (шкільні психологічні служби та служби у справах дітей), були започатковані нові види соціально-педагогічних установ для дітей – притулки для тимчасового розміщення дітей (діти-втікачі; ті, які залишилися без батьківської опіки), загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації (для неповнолітніх, які вчинили злочин або правопорушення), центри медико-соціальної та соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, дитячі будинки змішаного типу, у яких діти-сироти дошкільного й шкільного віку з однієї сім'ї утримувалися й виховувалися разом.

На етапі, який вивчається, було визначено загальну мету діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей (виховання свідомого громадянина з активною життєвою позицією та підтримка особистості в процесі соціалізації) та конкретизовано завдання їхньої діяльності (залучення молоді до ведення здорового способу життя, занять туризмом, фізкультурою, спортом; створення сприятливих умов для розвитку та реалізації молодим поколінням своїх уподобань, нахилів і здібностей; оточення кожного вихованця турботою й увагою; надання допомоги

вихованцям для своєчасного одержання необхідної освіти, підготовки до самостійного життя, вибору професії й виду діяльності та ін.).

Виявлено, що активній діяльності дитячих соціально-педагогічних служб та установ на досліджуваному етапі сприяли праці вітчизняних науковців, які проаналізували світові моделі та стандарти підготовки соціально-педагогічних кадрів (І. Зверева, Л. Коваль, С. Хлебик), окреслили сфери діяльності й основні функції соціальних працівників (І. Зверева, Л. Коваль), визначили зміст соціально-правового захисту дитини та особливо вразливі категорії дітей (діти-сироти, діти, які залишилися без піклування батьків, діти-інваліди, діти-жертви екологічних і техногенних катастроф, діти з асоціальних сімей, неповнолітні, які порушили закон, наркомани й ті, що зловживають спиртним) (І. Зверева), проаналізували зарубіжний і вітчизняний досвід організації соціальних служб, запропонували програму діяльності центрів соціальних служб для дітей і молоді (Г. Лактіонова), сформулювали методичні рекомендації стосовно роботи соціальних служб та установ із сім'єю, визначили найбільш дієві методи соціально-педагогічного впливу на особистість (О. Батіщева, З. Зайцева), сформулювали пропозиції щодо забезпечення тісного зв'язку діяльності соціально-педагогічних служб та установ із діяльністю дитячих рухів і дитячих організацій в Україні (Т. Гужанова, О. Кравченко, Р. Охрімчук, Л. Шелестова), визначили основні принципи діяльності дитячих соціально-педагогічних служб та установ (В. Литньов), окреслили напрями соціально-педагогічної підтримки дитячих установ (О. Дубасенюк) та умови покращення становища дітей у них (О. Антонова-Турченко, В. Битковський, І. Іванова) та ін.

З'ясовано, що на третьому етапі розширилося коло суб'єктів соціально-педагогічної роботи з дітьми. Поряд із традиційними суб'єктами соціально-педагогічні функції стали виконувати соціальні педагоги та соціальні працівники, яких професійно готували в закладах вищої освіти України.

Більш широкими стали напрями діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей (психокорекція агресивної та імпульсивної поведінки дитини; профілактика суїцидів і правопорушень серед дітей; соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу; надання соціальних послуг і психолого-педагогічної, правової, медичної й матеріальної допомоги; захист прав вихованців; корекція соціальної поведінки та самопочуття дитини; соціальна реабілітація й підтримка дітей з інвалідністю).

Установлено, що на цьому етапі чіткого визначення набули й принципи діяльності соціальних служб та установ для дітей: гуманізму; поваги до особистості; допомоги дітям незалежно від національності, соціального статусу, сфери зайнятості, віросповідання; партнерства та взаємної довіри; добровільності звертання по допомогу; конфіденційності; законності; неприпустимості приниження честі й гідності дитини, жорстокого поводження з нею тощо.

З'ясовано, що, крім традиційних форм і методів, які широко використовувалися на попередніх двох етапах, на третьому в діяльності соціально-педагогічних служб та установ отримали поширення методи медико-психологічного впливу, стали масово проводитися тренінги з формування умінь спілкування та

поведінки в різних стресових і критичних ситуаціях, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр та деякі ін.

До недоліків діяльності дитячих соціально-педагогічних служб та установ на досліджуваному етапі віднесено: недостатнє забезпечення зазначених установ соціальними педагогами та поступовий занепад установ інтернатного типу.

Установлено, що до педагогічно цінних ідей організації діяльності дитячих соціально-педагогічних служб та установ з огляду на можливість творчого використання відповідних ідей у сучасній соціально-педагогічній практиці можна віднести: широке використання методів трудового виховання (робота на присадибних ділянках, самообслуговування; участь у конкурсах на озеленення приміщення, «тимурівська робота» тощо); популяризація громадських дитячих організацій, сприяння їхній тісній співпраці із соціально-педагогічними закладами; широке залучення громадських організацій до соціально-педагогічної діяльності з дітьми; організація роботи з дітьми при житлових управліннях; використання завдань діяльності соціально-педагогічних служб та установ (заохочення дітей до активних форм проведення дозвілля; залучення дітей до роботи в громадських об'єднаннях; створення здорового психологічного мікроклімату в дитячому середовищі; організація активного товариського спілкування; виховання в дітей турботи одне про одного та деякі ін.); залучення до соціально-педагогічної діяльності фахівців різних професій; досвід організації соціально-педагогічної діяльності шефів-виробничників; популяризація кімнат школярів і підліткових клубів; широке використання методів соціально-педагогічного впливу на особистість (метод «соціальної» історії клієнта; метод складання «соціального паспорта мікрорайону» тощо); започаткування при навчальних закладах служб профілактики; популяризація роботи соціально-педагогічних установ із родинами тощо.

Узагальнення результатів науково-педагогічного пошуку, аналіз джерельної бази дають підстави для таких **висновків**:

1. У дисертації відповідно до мети й завдань розкрито стан наукової розробки проблеми розвитку соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні в другій половині ХХ ст. Установлено, що означена проблема в історичній ретроспективі не була предметом спеціального вивчення, що й зумовило науковий пошук у відповідному аспекті.

У дослідженні поняття «соціально-педагогічна служба для дітей» розуміється як установа та організація, що надає соціальні послуги неповнолітнім особам, здійснює їх соціальну, педагогічну та психологічну підтримку, організовує діяльність, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, забезпечення прав і свобод дітей, поліпшення якості їхньої життєдіяльності, задоволення інтересів і потреб особистості, оздоровлення та лікування дітей, попередження дитячих правопорушень, улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, до дитячих будинків і прийомних сімей. До дитячих соціально-педагогічних установ віднесено дитячі заклади, які займаються спеціально організованою соціально-педагогічною діяльністю, а саме школи-інтернати (санаторні й спеціальні, для дітей-сиріт і дітей «з особливими потребами»), заклади загальної середньої освіти, дитячі будинки (державні, сімейного та змішаного типу) тощо.

З'ясовано, що витoki ідеї організації соціально-педагогічних служб та установ для дітей у світовій педагогічній думці пов'язані зі: здійсненням соціальної допомоги дітям у Стародавній Греції; відкриттям перших дитячих притулків у Стародавньому Римі; організацією «прийомних сімей» в епоху Середньовіччя; підготовкою Дж. Локком проекту закону «Робочі школи»; відкриттям Й. Песталоцці школи-інтернату для дітей сиріт; появою соціально-педагогічних служб та установ у провідних країнах світу (Франція, Велика Британія, США, Німеччина). У свою чергу становленню дитячих соціально-педагогічних служб та установ в Україні сприяло таке: відкриття будинку для дітей-сиріт; прийняття спеціальних законів; діяльність братств; відкриття дитячих притулків; створення «приказів громадського піклування»; започаткування державної системи соціальної допомоги; визначення науковцями провідних принципів, форм і методів організації соціально-педагогічної діяльності; активна діяльність земств; приватна благодійність; плідна соціально-педагогічна діяльність А. Макаренка, С. Шацького, В. Сороки-Росинського, В. Бехтерева, І. Соколянського.

2. На основі визначених у роботі критеріїв виділено три етапи розвитку соціально-педагогічних служб та установ для дітей у другій половині ХХ ст.

Перший із виокремлених етапів – етап плідної діяльності соціально-педагогічних установ для дітей (1949–1969 рр.) – характеризувався: прийняттям нормативних документів, що регламентували роботу соціально-педагогічних установ для дітей; обмеженим колом установ, які здійснювали соціально-педагогічну діяльність (середні загальноосвітні школи, школи-інтернати, піонерські табори, дитячі будинки); окресленням провідних суб'єктів соціально-педагогічного впливу; формулюванням загальної мети та завдань діяльності соціально-педагогічних установ для дітей; визначенням напрямів і принципів діяльності дитячих установ; використанням ефективних форм і методів соціально-педагогічного впливу на особистість.

Другий етап – етап створення підґрунтя для діяльності соціально-педагогічних служб та уточнення завдань і змісту роботи соціально-педагогічних установ для дітей в Україні (1970–1990 рр.) – позначений: законодавчим оформленням державної політики щодо соціального виховання дітей; уведенням посади практичного психолога в усі навчально-виховні заклади; розширенням мережі соціально-педагогічних установ для дітей (дитячі будинки сімейного типу, санаторні й спеціальні школи-інтернати, школи-інтернати для дітей «з особливими потребами»); збільшенням кола суб'єктів соціально-педагогічного впливу; уточненням мети, завдань, напрямів, форм і методів діяльності соціально-педагогічних служб та установ; запровадженням постійних курсів підвищення кваліфікації керівних працівників органів освіти.

Третій етап – етап активної діяльності соціально-педагогічних служб і установ для дітей в Україні (1991–1999 рр.). – характеризувався: прийняттям спеціальних законів, що регламентували діяльність соціально-педагогічних служб та установ для дітей; створенням розгалуженої мережі соціально-педагогічних служб для дітей (шкільні психологічні служби та служби у справах дітей); започаткуванням нових видів соціально-педагогічних установ для дітей (притулки для тимчасового розміщення дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної

реабілітації, центри медико-соціальної та соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, дитячі будинки змішаного типу); визначенням загальної мети діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей; збагаченням напрямів, принципів, форм і методів діяльності дитячих соціально-педагогічних служб та установ; створенням системи професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників.

3. Установлено, що до провідних напрямів соціально-педагогічної діяльності дитячих служб та установ у другій половині ХХ ст. належали: забезпечення соціалізації дітей; опіка та усиновлення неповнолітніх; профілактика суїцидів і правопорушень серед дітей; соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах; надання соціальних послуг і різних видів допомоги (психолого-педагогічна, правова, медична, матеріальна); організація дозвілля та суспільно корисної праці дітей; захист прав вихованців; проведення роботи з дітьми за місцем проживання; оздоровлення та лікування дітей; улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, до шкіл-інтернатів; організація відпочинку школярів у період канікул.

Проведене дослідження свідчить, що друга половина ХХ ст. характеризувалася використанням таких педагогічно цінних форм і методів соціально-педагогічного впливу на особистість, як: «тимурівська робота», метод змагання, самообслуговування, прикладу; благоустрій пришкольній та паркової території; допомога в озелененні міста чи села; проведення зустрічей із представниками різних професій, усних журналів, свят, конференцій; організація гуртків, самодіяльних об'єднань, дитячих клубів (дворових, вихідного дня, за інтересами), гра, тренінги з формування умінь спілкування та поведінки в різних стресових і критичних ситуаціях, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, методи медико-психологічного впливу та ін.

4. На підставі аналізу педагогічно цінних ідей і досвіду діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей у другій половині ХХ ст. визначено, що в сучасних умовах перспективними для творчого використання є такі напрями: активне використання методів трудового виховання; створення умов для тісної співпраці соціально-педагогічних служб та установ із державними та громадськими організаціями; організація роботи з дітьми при житлових управліннях; широке залучення до соціально-педагогічної діяльності шефів-виробничників; створення кімнат школярів і підліткових клубів тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів, що пов'язані з розвитком соціально-педагогічних служб та установ в Україні. Серед перспективної тематики подальшого науково-педагогічного пошуку визначено: зміст діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні та провідних країнах світу; співпраця дитячих соціально-педагогічних служб та установ із державними організаціями й громадськими об'єднаннями; особливості підготовки фахівців для соціально-педагогічних служб і установ в Україні та провідних країнах світу.

Основні результати дослідження відображені в таких публікаціях:

I. Наукові праці, у яких викладені основні результати роботи:

1. Єланцева І. І. Становлення соціально-педагогічних служб для дітей в

Україні. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2016. Вип. 50 (103). С. 88–95.

2. Єланцева І. І. Форми та методи діяльності соціально-педагогічних служб для дітей шкільного віку в Україні в 20-ті – 90-ті рр. ХХ століття *Витоки педагогічної майстерності*: зб. наук. пр. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2016. С. 113–118.

3. Єланцева І. І. До витоків становлення соціально-педагогічних служб для дітей в Україні. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2017. Вип. 2. Ч. 1. С. 149–157.

4. Єланцева І. І. Ступінь дослідженості проблеми становлення та розвитку соціально-педагогічних служб для дітей в Україні. *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. пр. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 42. С. 69–79.

5. Єланцева І. І. Особливості діяльності соціально-педагогічних служб для дітей в Україні. *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. пр. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 43. С. 102–115.

6. Yelantseva I. Principles and activity tendencies of the children's social and pedagogical services. *Innovative solutions in modern science*. Dubai, 2018. V. 4. № 23. P. 51–62.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Єланцева І. І. Внесок А. С. Макаренка в розробку соціально-педагогічної теорії. *Вітчизняні педагоги у світлі підготовки сучасного вчителя* : матеріали наук.-практ. конф. аспірантів і студентів. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 71–77.

8. Єланцева І. І. Функції діяльності дитячих соціально-педагогічних служб з опіки і піклування. *Інновації в підготовці та професійній діяльності фахівців соціальної галузі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 листоп. 2017 р.). Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 22–24.

9. Єланцева І. І. Тенденції та перспективи діяльності соціально-педагогічних служб для дітей в Україні. *Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации* : матеріали ХХVII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30 серп. 2017 р.). Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди. 2017. Вип. 27. С. 86–89. URL : <http://confscientific.webnode.com.ua>

10. Єланцева І. І. Роль соціально-педагогічних служб у забезпеченні успішної соціалізації дітей (80-90-ті ХХ ст.). *Сучасний рух науки* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 28-29 черв. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 160–163. URL : <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2018/07/Zbirnik-tez-dopovidey-II-mizhnarodnoyi-naukovo-praktichnoyi-internet-konferentsiyi.pdf>

АНОТАЦІЇ

Єланцева І. І. Розвиток соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні (друга половина ХХ століття) – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (011 – Освітні,

педагогічні науки). – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, МОН України. – Харків, 2019.

У дисертації здійснено цілісний аналіз теорії й практики розвитку соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні в другій половині ХХ ст.; проаналізовано ступінь розробленості досліджуваної проблеми; схарактеризовано витoki ідей організації соціально-педагогічних служб та установ для дітей у світовій та вітчизняній педагогічній думці; обґрунтовано етапи розвитку зазначених служб та установ для дітей у досліджуваній період; узагальнено напрями, форми та методи діяльності дитячих соціально-педагогічних служб та установ у другій половині ХХ ст.; визначено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду діяльності соціально-педагогічних служб та установ для дітей в Україні досліджуваного періоду в сучасних умовах становлення української держави.

Ключові слова: служба, установа, діти, соціально-педагогічна діяльність, Україна, теорія, практика, етапи.

Еланцева И. И. Развитие социально-педагогических служб и учреждений для детей в Украине (вторая половина XX века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики (011 – Образовательные, педагогические науки). – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, МОН Украины. – Харьков, 2019.

В диссертации осуществлен целостный анализ теории и практики развития социально-педагогических служб и учреждений для детей в Украине во второй половине XX века; проанализирована степень разработки исследуемой проблемы; охарактеризованы истоки идей организации социально-педагогических служб и учреждений для детей в мировой и отечественной педагогической мысли; обоснованы этапы развития указанных служб и учреждений для детей в исследуемый период; обобщены направления, формы и методы деятельности детских социально-педагогических служб и учреждений во второй половине XX века; определены перспективы творческого использования педагогически ценных идей и опыта деятельности социально-педагогических служб и учреждений для детей в Украине исследуемого периода в современных условиях становления украинского государства.

Ключевые слова: служба, учреждение, дети, социально-педагогическая деятельность, Украина, теория, практика, этапы.

Yelantseva I. I. Development of social and pedagogical services and institutions for children in Ukraine (second half of the twentieth century) – Manuscript.

The thesis for the Degree of Ph.D. in Pedagogy, specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy (011 – Educational, pedagogical sciences). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

In the thesis the holistic analysis of the theory and practice of the development of social and pedagogical services and institutions for children in Ukraine in the second half of the twentieth century has been made; the degree of the development of the investigated problem has been analyzed; the sources of ideas of the organization of social and pedagogical services

and institutions for children have been characterized; the stages of the development of these services and institutions for children in the investigated period have been substantiated; the directions, forms and methods of the activity of social and pedagogical services and institutions for children in the second half of the twentieth century have been generalized; the prospects of the creative use of pedagogically valuable ideas and experience of the activity of social and pedagogical services and institutions for children in Ukraine of the studied period in the current conditions of the formation of the Ukrainian state have been determined.

It has been clarified that the establishment of social and pedagogical services and institutions for children in Ukraine was influenced by: the foundation of social and pedagogical services for children in the leading countries of the world – France, Great Britain, Germany, USA; the edition of the laws "Russkaya Pravda" by Yaroslav the Wise; the activity of fraternities; opening of children's shelters; the creation of "orders of social care"; the development of public organizations; the organization of the state system of social assistance, support and care; the definition of the main principles of the social and pedagogical activity organization; the active work of zemstvos; private charity; social and pedagogical activity of A. Makarenko, S. Shatskyi, V. Soroka-Rosynskyi, V. Bekhteriev, I. Sokolianskyi.

Three stages of the development of social and pedagogical services and institutions for children in the second half of the twentieth century have been scientifically substantiated on the basis of the following criteria: changes in sociopolitical and economic factors, the adoption of normative documents regulating the activities of social and pedagogical services and institutions for children, the views of the scientific and pedagogical community on the purpose, tasks, subjects, content, principles, directions, forms and methods of work of social and pedagogical services and institutions for children, as well as the experience of their activities.

It has been established that the leading directions of the social and pedagogical activity of services and institutions for children in the defined period included the provision of children's socialization; care and adoption of minors; prevention of suicides and offenses among children; social support of families who were in difficult living conditions, etc. The conducted research shows that the second half of the twentieth century was characterized by the use of such pedagogically valuable forms and methods of social and pedagogical influence on the person as: "Timur's work", methods of competition, self-service, example, promotion and punishment, tourist trips, excursions, the improvement of the schoolyard and park territory; help in greening the city or village, etc.

The perspectives of the further creative use of pedagogically valuable ideas and experience of the activities of social and pedagogical services and institutions for children of the studied period in the modern conditions include: methods of labor education; close cooperation of social and pedagogical services and institutions with state and public organizations; the organization of work with children at housing departments; the experience of organizing the social and pedagogical activity of the chiefs of production, pupils' and teen clubs and some others.

Keywords: service, institution, children, social and pedagogical activity, Ukraine, theory, practice, stages.

Формат 60x84,16. Ум. друк. арк. 0,9. Тир. 100 прим.
Підписано до друку 09.04.2019.